

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Heysen, *Kitâbü'l-Menâzir* (nşr. Abdülhamid Sabra), Küveyt 1404/1983, neşredenin girişi, s. 7-9; Sâmî Halef Hamârneh, *Delîlü'l-bâhişin fi târihi'l-'ulûm 'inde'l-'Arab ve'l-müslimin*, Halep 1400/1980, s. 186; A. Jones, "The Optics of Ibn al-Haytham, Books I-III, On Direct Vision by Ibn al-Haytham; A. I. Sabra", *ISIS*, LXXXII/4 (1991), s. 724-726; F. Jamil Ragep – Adam Sabra, "In Memoriam A. I. Sabra (1924-2013)", *Su-hayl*, XII, Barcelona 2013, s. 181-204; Y. Tzvi Langerman, "In Memoriam: Abdelhamis Ibrahim Sabra 1924-2013", *Arabic Sciences and Philosophy*, XXIV/2, Cambridge 2014, s. 309-312; Hasan Umut, "A Life Devoted to History of Islamic Science: Abdelhamid I. Sabra", <http://www.worldbulletin.net/history/126715/a-life-devoted-to-history-of-islamic-science-abdelhamid-i-sabra> (26.12.2014); "A. I. Sabra (1924-2013)", <http://www.fas.harvard.edu/~hsdept/bios/sabra.html> (26.12.2014).

HASAN UMUT

SADÂRET KETHÜDÂSİ

Osmanlılar'da
sadrızamın başyardımcısı
ve iç işlerin sorumlusu.

Osmanlı Devleti'nde vezirîâzamların yardımcıları olarak istihdam edilen bürokratik görevliler zamanla resmî bir vasıf kazanmıştır. Başlangıçta daha çok **dânişmend** diye nitelenen bu yardımcıları sonraları **kethüdâ** ismi verilmiştir. Kethüdâlar, klasik dönem boyunca genellikle Enderûn-ı Hümâyûn'dan çıkmaların oluşturduğu müteferrika sınıfından gelenlerden tayin edilirdi. Dolayısıyla isimlerinin arkasında askerlere mahsus "ağa" unvanı bulunurdu. Paşakapısı'nın (Bâbiâli) ilk dönemlerinden itibaren devlet işlerinin idaresinde kalemîyenin ön plana çıkmaya başlaması ve kethüdâlara ait işlerin daha çok Bâbiâli ile ilişkili olması sebebiyle kalemiye tecrübesi olanlardan tayinleri ağırlık kazandı ve bu makam giderek üst düzey bir bürokratlığa, efendiliğe kayd. Sadâret kethüdâlarına gönderilen yazılarda eğer isim belirtilmemişse "ağa efendi" hitabı tercih edilirdi. Böylece makamın askerîliğinden vazgeçmeyerek iki unvan beraber kullanılırdı, bu da yaklaşık 1836'da kurumun nezârete dönüşümüne kadar sürdü. Sadâret kethüdâsı ismiyle zikredildiğinde ismin sonuna askerî sınıftan yükselmişse "ağa", kalemiye zümresinden gelmişse "efendi" hitabı eklenirdi. Kaynaklarda sadâret kethüdâları tarihî sürecin de etkisiyle farklı isimlerle anılmıştır: Önceleri vezir kethüdâsı, daha sonra vezirîâzam kethüdâsı, kethüdâ bey, kethüdâ-yi devlet, Devlet-i Aliyye kethüdâsı, sâhib-i devlet kethüdâsı, sâhib-i saâdet kethüdâsı, ket-

hüdâ-yi sadr-ı âlf şeklinde de adlandırıldı. Yabancılar ise genellikle kâhya bey ve vezir kâhyası isimlerini kullanırdı.

Vezirîâzam kethüdâları, XVII. yüzyılın sonlarına kadar vezirîâzamlarla ilgili bütün işlerde onun yardımcısı durumundaydı. Yüzyılın ortalarından itibaren Bâb-ı Âsaff (Paşakapısı), artık devlet işlerinin ağırlıklı olarak görüldüğü bir yer olmanın yanında kendi teşkilâtını kurup geliştirmesiyle sadâret kethüdâları da yeni bir şekil aldı. Uzun sayılabilecek bir süre sonunda kethüdâlık memuriyetten çıkıp geniş bir büro haline gelirken yaptığı işler de sadrazamlarla ilişkili görevlerden devlet işlerine doğru kayd. XVIII. yüzyılın başlarında artık bürosuyla birlikte sadrazamdan sonra devletin ikinci gücü durumundaydı ve ağırlıklı olarak iç işlerinden sorumlu bir birim oldu. Taşra idarecilerinin tayininden bunların görev yerlerinde denetlenmesine veya merkezle bağlantılı tutulmasına, karşılaştıkları askerî ve idarî problemlerin çözümüne yardımcı olmaya, yeni idarî karar ve politikaların uygulanmasını sağlamaya, özellikle merkeziyetçi anlayışın kaçınılmaz kıldığı iletişimi temin etmeye kadar geniş bir alanı kaplayan sorumluluklar ortaya çıktı. Ayrıca padişahın meşruiyet kaynaklarının temelini oluşturan adaletin sağlanması konusundaki ana görevin sadrazamca temsil edilmesi bu işlerin bir bölümünün kethüdâlara intikalini gerektiriyordu. Sefer zamanlarında daha ziyade sadrazamların serdâr-ı ekrem olarak ordunun başında bulunması, ordu organizasyonu konusunda sadâret kethüdâlarına çeşitli sorumluluklar yüklemekteydi ve bu anlamda sefer organizasyonunun takibi önemli görevleri arasında yer alıyordu. Taşradaki idareci-kumandan konumundaki görevlilere sefer emirlerinin yollanması, ardından sadâret yazılarının gönderilmesi ve emirlerin yerine getirilip getirilmediğinin kontrolü yine sadâret kethüdâsına ait işlerdendi. Ayrıca bunların, ordu güzergâhı üzerinde kaza birimleri temel alınarak yapılan hazırlıklar çerçevesinde her kazanın kadısı ile de sıkı bir iletişim içerisinde bulunmaları gerekiyordu. Ordu toplandıktan sonra da sevk ve idarede önemli rolleri vardı. Ordunun konaklayacağı yerlerin tesbiti, iâşe ve lojistikte problem yaşanmamasının temini, öncü ve artçıların harekât esnasındaki konumları ve faaliyetleri, gerektiği takdirde önleyici operasyonların icrasında başta kumandan sîfatıyla bulunmak gibi görevler de vardı. Taşranın idarî-malî yönetiminde rol alan mütesellim, âyan, voyvoda, kadı,

nâib, muhassıl, muhafız gibi görevlilerin Bâbiâli'deki ilk başvuru yerleri sadâret kethüdâlığı idi. Başvuru konuları devlet işleri olabileceği gibi bazı özel talep ve bilgilendirmeler olabilirdi.

İstanbul'un yönetimi yine padişaktan sadârete intikal eden temel sorunlardandı. Sadrazamların İstanbul konusundaki başarıları veya başarısızlıkları gelecekteki etkileyen en önemli kriterlerdendi ve pâyihtahtın güvenliğinden günlük iâşe maddelerinin teminine, esnaf düzeninin korunmasına ve askerî sınıfın kontrolüne kadar bir dizi yükümlülükleri vardı. Tıpkı padişahların tebdilikiyafet denetiminde bulunmaları gibi sadrazamlar da bazan resmî kıyafetle kola çıkarak, bazan da kıyafet değiştirerek bu işi yaparlardı. Sadâret kethüdâları sadrazamın bu görevinde başyardımcısı konumundaydı. İstanbul'un erzak başta olmak üzere iâşe sıkıntısı yaşamaması, dağıtımın esnaf kanalıyla eski düzeninde sağlanması gibi konular da onun sorumluluğuna intikal etmişti. Bu sebeple yerli ve yabancı tüccarın İstanbul'a ne şekilde erzak getireceği hususunu düzenlerdi. Pazarlarda ve dükkânlarda satılacak ekmek ve yiyecek maddelerinin fiyatları İstanbul kadısı, muhtesip ve esnaf temsilcileriyle birlikte kendi dairesinde yapılan toplantılarda kararlaştırılırdı. Sadrazam İstanbul'da teşrifat gereği dışarıya çıktığı zamanlarda Bâbiâli'nin temsil ve idaresi kethüdânın üzerineydi. Ayrıca devletin en önemli meselelerinin görüşüldüğü meşveret meclislerinin dâimî üyelerindendi. Bazan kendi başkanlığında bürokrasinin önde gelenleriyle dar katımlı toplantılar düzenlerdi. Sarayda padişahla yapılan, sadrazamla birlikte ilgili birkaç kişinin katıldığı toplantıların büyük bölümüne o da davet edilirdi. Ayrıca Bâbiâli'de ve şeyhülislâm dairesinde toplanan büyük meşveret meclislerinin düzenleyicisi ve katılımcısı durumundaydı.

Sadâret kethüdâlarının Bâbiâli işlerinde de önemli görevleri vardı. İster idarî ister hukukî konular olsun Bâbiâli'ye yapılan başvurular ilk defa onun dairesinden geçirdi. Alay Köşkü karşısındaki Bâbiâli giriş kapısının üzerinde Sadâret Kethüdâsı Odası olarak anılan bir oda bu iş için tahsis edilmişti. Taşra valilerinin ve idarecilerinin merkeze gönderdikleri yazılar, daha çok kendi konaklarında faaliyetlerini yürüten kapı kethüdâları vasıtasıyla sadâret kethüdâsına iletilirdi. Esasen sadâret kethüdâsının sekreteryası konumunda olan kâtip efendi kaleminin temel görevi Bâbiâli'nin gelen-giden evrakının defterlerini tutmak-

tı. Sadâret kethüdâları gelen evrakı bazan olduğu gibi, bazan da Mektûbî Kalemî'nde özetini hazırlatarak sadrazama takdim ederdi. Gerektiğinde bu yazı ve raporlar Bâbîâlî'de akdedilen divanda okunur ve ona göre işlem yapılırdı. Ferman yazımını icap ettiren hususlar olduğunda özellikle sadârete ve kendisine mahsus görevlerde ferman yazımı için ilgili kalemlere direktif verirdi. Sadâret namına hazırlanan yazıların üzerine gerektiğinde yine sadrazam adına "sah" çekme ve "pençe" koyma yetkileri de vardı. Hükümet merkezinden çıkan fermanlar onun ve bürosunun şefi olan kâtip tarafından ilgililere gönderilirdi. Bunlardan başka gerek fermanların gerek sadâret emirlerinin muhatapları tarafından yerine getirilmesine ve dikkate alınmasına dair kendine mahsus belgeleri düzenlerdi. Bunlar bazan "kâime", bazan da "şukka" ve mektup türünden belgelerdi. Özellikle sefer zamanlarında orduda yönetim esnasında bazı konularda müstakil tâlimatları içeren kendi adına belgeler düzenleyip gönderirdi. XIX. yüzyıl başlarından itibaren menzil hükmü verilmesi ve mürûr tezkiresi izni gibi güvenlikle ilgili konuların muamelelerine de dahil edildi.

Bâbîâlî'nin örgütlenmesi ve yönetiminde sadâretle birlikte hareket ettiğinden sadâret kethüdâlarına doğrudan veya dolaylı biçimde bağlı bulunan birçok memuriyet vardı. Kendisine doğrudan bağlı olan birim "kâtib-i kethüdâ-yi sadr-ı âlî" şeklinde anıldığı gibi zaman zaman kâtip efendi odası olarak da ifade edilirdi. Kâtip efendi odasının temel görevi Bâbîâlî'nin gelen-giden defteri mahiyetindeki defterleri tutmaktı. Bunun yanında taşraya gidecek ferman, sadâret emirleri ve mektupların, diğer birimlerin yazıları kimlerle ve ne şekilde gönderileceği, hangi tarihte yola çıkıldığı gibi konular da onun kayıtlarında yer alırdı. Haberleşmede kullanılan sadâret tatarları da ona bağlıydı. Daha özellikli evrak taşıyıcısı olan veya önemli görevler için taşraya gönderilen mübâşirlerin çıkış tarihleri ve menzil bilgileri yine burada kayda geçirilirdi. Menzil emri ve mürûr tezkerelerine dair sadâret kethüdâsına görevler yüklenmesinin bir sebebi de adı geçen kalemin kendisine bağlı olmasıdır. Oda taşra kaza birimlerinin altı aylık masraf kalemlerinin kaydedildiği, "tevzi" veya "sâlyâne defteri" denilen defterlerin denetiminden de sorumluydu. III. Selim döneminin erken tarihlerinden itibaren bu merkezde bir birim tarafından kontrol edilmesi kuralından hareketle görev kâtip

efendi odasındaki bazı kâtipler tarafından yerine getirilirdi. Böylece kalemdeki kayıtlarla kazalardaki memurlara dair masraf kayıtlarını karşılaştırıp sağlamlasını yapmak mümkün olabiliyordu. Kalem 1836 yılında sadâret kethüdâlığının Umûr-ı Mülkiyye Nezâreti'ne dönüştürülmesiyle birlikte Umûr-ı Mülkiyye Kitâbeti adını aldı. 1837'de Umûr-ı Mülkiyye Nezâreti Dahiliye Nezâreti'ne çevrildiğinde burası Dahiliye Kâtibi Odası şeklinde ifade edildi. Sadâret kethüdâsına dolaylı şekilde bağlı olan birimler ise İstanbul ve taşrada bulunan idarî, askerî, adlî birimlerin Bâbîâlî'deki temsilcileriydi. Sadâret kethüdâlığının gelişimi ve nezâretlerin kuruluşuna kadar olan dönemde iki önemli özelliği ön plana çıkar. Birincisi, sadrazamın bütün işlerinde vekili olmaktan çıkıp esas itibarıyla iç işlerine geçişle Bâbîâlî bürokrasisinde uzmanlaşma, bazı kollara ayrılma sürecine iyi bir örnek teşkil etmesidir. İkincisi, merkez bürokrasisinde askerî nitelikten kalemiyeye geçme eğilimini en iyi yansıtan memuriyet olmasıdır. 1836'da Umûr-ı Mülkiyye Nezâreti'ne dönüştürülme gerekçelerinin başında sadâret kethüdâsının artık yaptığı işleri tam olarak karşılamaktan uzak görülmesi geliyordu.

BİBLİYOGRAFYA :

Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, tür.yer.; *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dâir Kaynaklar* (haz. Yaşar Yücel), Ankara 1988, s. 183-185; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform: 1836-1856*, İstanbul 1993, s. 66-68; C. V. Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform: Bâbîâlî 1789-1922* (trc. İzzet Akyol – Latif Boyacı), İstanbul 1994, s. 62-68; Muzaffer Doğan, *Sadâret Kethüdâlığı: 1730-1836* (doktora tezi, 1995), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001, tür.yer.; Mehmet İpşirli, "Bâbîâlî", *DİA*, IV, 379, 381, 383.

MUZAFFER DOĞAN

SA'DÎ, Abdurrahman b. Nâsır

(عبدالرحمن بن ناصر السعدي)

Ebü Abdillâh Abdurrahmân b. Nâsır b. Abdillâh b. Nâsır es-Sa'dî en-Nâsîrî et-Temîmî (1889-1956)

Suudi Arabistanlı Selefî âlim.

8 Eylül 1889 tarihinde Kasım bölgesindeki Uneyze şehrinde doğdu. Temîm kabilesinin büyük kollarından Benî Amr'a mensuptur. Baba tarafından Âlû Useymîn ailesindedir. Âl-i Sa'dî ve İbn Sa'dî diye de anılır. Hamed el-Câsîr'in bu aile ismini Âlû Si'dî şeklinde kaydetmesi (*Cemheretü ensâbi'l-üseri'l-*

mütehaççura, I, 378-379) mahallî bir söyleyiş olmalıdır. Annesini dört yaşında, imam olan babasını yedi yaşında kaybetti; önce üvey annesinin, daha sonra ağabeyi Hamed b. Nâsır'ın himayesinde yetişti. On iki yaşından önce Kur'an'ı ezberledi. Küçük yaşlarda iken ilme olan arzusu ve kabiliyetiyle dikkat çekti. İbrâhim b. Hamed b. Câsîr, Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şiblî, Uneyze Kadısı Sâlih b. Osman el-Kâdî, Muhammed Emîn eş-Şinkitî, Muhammed b. Abdullah el-Mânî, Muhammed b. Abdullah Âlû Selîm, Ali b. Nâsır Ebû Vâdî ve Sa'b b. Abdullah et-Tüveycirî gibi âlimlerden Hanbelî fıkhı, fıkıh usulü, hadis, tefsir, kelâm, dil ve edebiyat dersleri aldı; henüz yirmi üç yaşında iken ders vermeye başladı. İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin kitaplarını okuması onda ictihad fikrini güçlendirdi; taklid seviyesinde kalmayıp mezhep içindeki görüşler arasında tercih yaparak ve delilleri değerlendirerek ictihadlarda bulundu. Organ nakli ve kan bağışının cevazı konusunda görüş bildirdi, Uneyze'de hoparlör kullanımını ilk defa o başlattı. Hocası Sâlih b. Osman el-Kâdî'nin vefatından (1932) sonra onun yerine geçti, fetva mercii oldu. Kasım bölgesi başta olmak üzere ünü yayıldı, ülke içinden ve dışından sorulan dinî sorulara cevaplar yazdı, bu konularla ilgili risâleler kaleme aldı. Bu sebeple mutaassıp bazı âlimlerle görüş ayrılığına düştü. Ye'cûc ve Me'cûc'le ilgili risâlesi münasebetiyle Kral Abdülazîz'in sarayında ilmi tartışmaları oldu (1939), kral kendisini takdir ve teşvik etti. Daha sonra ona Uneyze kadılığını teklif ettiyse de kabul etmedi; öğretim, irşad ve telifle meşgul oldu. 1942 yılında Uneyze'deki el-Câmiu'l-kebir'de imam ve hatiplik görevine tayin edildi. Yetiştirdiği çok sayıda talebe arasında kendisinden sonra yerine geçen Muhammed b. Sâlih el-Useymin başta olmak üzere Abdullah b. Abdurrahman b. Sâlih el-Bessâm, Abdülazîz b. Muhammed el-Bessâm, Muhammed b. Osman el-Kâdî, Abdurrahman b. Abdülazîz ez-Zâmil, Abdullah b. Abdülazîz b. Akil'in adları anılabilir. Sa'dî beş yıl süren bir hastalıktan sonra 25 Ocak 1956 tarihinde Uneyze'de vefat etti.

Sa'dî hakkında yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: Abdullah b. Suûd el-Ammâr, *eş-Şeyh 'Abdurrahmân es-Sa'dî: Hayâtühû 'ilmühû menhecühû fi'd-da'veti ile'llâh* (yüksek lisans tezi, 1405, Riyad Muhammed b. Suûd Üniversitesi); Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *eş-Şeyh 'Abdurrahmân b. Nâsır es-Sa'dî müfessiren* (yüksek lisans tezi, 1406, Riyad Mu-